



www.shahrsazionline.com



مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران
معاونت مطالعات و برنامه‌ریزی مدیریت، امور اجتماعی و اقتصادی
مدیریت مطالعات و برنامه‌ریزی امور اجتماعی و فرهنگی

شناسایی ظرفیت‌های سرمایه اجتماعی با تاکید بر شبکه‌سازی در شهر تهران

فروردین ماه ۱۳۹۱

تلفیص کنندگان: سیاوش قلی‌پور، کامبیز مصطفی‌پور، روح‌الله فلاحی گیلان، مریم احمدزاده

امور اجرایی: مصطفی رئوفی

گرافیک و صفحه‌آرایی: روابط عمومی (سیدمهرداد محمدی، یعقوب قاسمی، اکرم رحیمی)

نشانی: تهران، خیابان شریعتی، پل رومی، خیابان شهید اکبری، نبش خیابان شهید آقابزرگی، شماره ۳۲، کدپستی ۱۹۶۴۶۳۵۶۱۱

تلفن: ۳-۲۲۳۹۲۰۸۰ <http://rpc.tehran.ir>

حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران است و استفاده از مطالب آن صرفاً با ذکر مأخذ بلامانع می‌باشد. ضمناً متن (WORD, PDF) بر روی سایت فوق قابل دریافت است.

سخن تحت

انديشمند کرامی

باسلام

مدیریت بینه، حفظ یوایی و ارتقاء نوآوری هر سازمان نیازمند تجزیه و تحلیل صحیح محیط، انتخاب بهترین اهداف و راهبردها، ارتقاء توانمندی های سازمان و اقدام مؤثر در جهت تأمین هدف های تدوین شده است.

بی شک دستیابی به این مهم، فارغ از مطالعه، پژوهش و تدبیر و تحقیق در امور امکان پذیر نمی باشد. مرکز مطالعات و برنامه ریزی شهر تهران با توجه به فلسفه وجودی و ظرفیت ها و توانمندی های خود به مدیریت فرآیندهای پژوهشی و انجام مطالعه و پژوهش در خصوص مسائل مدیریت شهری می پردازد، تا انجام فرآیندهای پیش گفته را برای مدیران، صاحب نظران و پژوهشگران حوزه مدیریت شهری تسهیل نماید.

بنابراین با توجه به اهمیت موضوع این مرکز، تحریر و نشر گزارش های موضوعی و نتایج حاصل از مطالعات تخصصی را وظیفه خود دانسته و بر این باور است که به واسطه چنین اقدامات و گزارش هایی، زمینه دستیابی به توسعه پایدار شهری در سایه مدیریت یکپارچه ممکن می شود.

امید است بآبهره مندی از نظرات ارزشمند جنابعالی، در ارائه مؤثرترین آثار، کام برداریم.

محمود عسکری آزاد

رئیس مرکز مطالعات و برنامه ریزی شهر تهران

چکیده^۱

این مقاله تلاش می‌کند براساس شبکه‌های اجتماعی، وضعیت سرمایه اجتماعی در شهر تهران را روشن سازد. بدین روی پس از مروری بر ادبیات نظری شبکه‌های اجتماعی و سرمایه اجتماعی، روش پیمایش را برای دسترسی به اهداف خویش انتخاب می‌کند. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که: ابعاد عینی سرمایه اجتماعی (مشارکت مذهبی، مشارکت همیارانه و مشارکت خیریه‌ای) از سطح قابل قبولی در میان پهنه اقتصادی - اجتماعی پایین شهر تهران به نسبت پهنه‌های متوسط و بالا برخوردار است. ولی روی هم رفته سرمایه اجتماعی در سطح شهر تهران در حد نازلی است و این میزان در میان پهنه‌های مختلف تفاوت چندانی با هم ندارند. میزان روابط در شبکه‌های تعاملی درون گروهی که شامل اقوام و خویشان درجه یک است به مراتب بیشتر از میزان روابط در شبکه‌های تعاملی برون گروهی است. بنابراین یکی از عوامل کاهش سرمایه اجتماعی قوی بودن شبکه‌های درون گروهی است. راهکار و پیشنهاد این مقاله جهت افزایش سرمایه اجتماعی این است که شهرداری تهران براساس فضاهای عمومی نظیر فرهنگ سرا، سرای محله، خانه فرهنگ، پارک‌ها و بوستان‌ها و... که در اختیار دارد جهت افزایش تعاملات عمومی گسترش دهد تا از این طریق علائق مشترک و اعتماد را در میان شهروندان افزایش دهد.

۱- این گزارش برگرفته از کار تحقیقی دکتر احمد فیروزآبادی استادیار دانشگاه تهران است که در سال ۱۳۸۷ به سفارش مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران تهیه شده است و اصل گزارش در کتابخانه این مرکز موجود می‌باشد.

فهرست مطالب

| <u>صفحه</u> | <u>عنوان</u> |
|-------------|--|
| ۹ | مقدمه |
| ۱۰ | چارچوب نظری |
| ۱۲ | روش تحقیق |
| ۱۳ | تعریف نظری متغیرها |
| ۱۴ | تجزیه و تحلیل یافته‌ها |
| ۱۴ | سرمایه اجتماعی و عناصر سازنده آن |
| ۱۵ | سرمایه اجتماعی بر حسب پهنه‌های اجتماعی - اقتصادی (بالا، متوسط و پایین) |
| ۱۷ | سرمایه اجتماعی بر حسب متغیرهای زمینه‌ای |
| ۲۱ | شبکه روابط اجتماعی درون گروهی و میان گروهی در شهر تهران |
| ۲۲ | رابطه بین سرمایه اجتماعی و شبکه روابط اجتماعی در شهر تهران |
| ۲۳ | نتیجه‌گیری |
| ۲۵ | راهکارها و پیشنهادات |
| ۲۷ | منابع |

مقدمه

تهران شهر چندین هزار نفری دوره ناصری در ظرف یک سده به شهری با بیش از ده میلیون نفر جمعیت تبدیل شده است و «پیش‌بینی می‌شود تا سال ۱۳۹۳ هجری شمسی (۲۰۱۵ میلادی) به سیزدهمین شهر پرجمعیت جهان تبدیل می‌شود» (پالن، ۲۰۰۲). این شهر تحولات اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و جمعیتی عمیقی را پشت سر گذاشته است، (رجوع شود به شهری ۱۳۵۷؛ حبیبی، ۱۳۸۷؛ بیگی، ۱۳۶۲؛ کریمان، ۱۳۶۸؛ نجمی، ۱۳۴۸) به گونه‌ای که اثری از اجتماعات و شبکه‌های اجتماعی سنتی آن باقی نمانده است. مهاجرت‌های پی‌درپی و نامنظم بافت اجتماعی این شهر را به گونه‌ای سازماندهی نموده است که هیچ محله یکپارچه و منسجم همراه با هویت خاصی در آن پیدا نمی‌شود (برای آگاهی بیشتر رجوع شود به مدنی پور، ۱۳۷۷). همه کس در همه جای شهر حضور دارد. اجتماعات قومی، دینی و قبیله‌ای در شهر تهران به چشم نمی‌خورد. علاوه بر این، اثری از محلات قدیمی (سنگلج، عودلاجان، ...) نیز به جای نمانده است. بدین ترتیب گمنامی و غریبگی در شهر تهران در حد بسیار بالایی است. این مطلب فقط مربوط به نامکان‌ها و یا فضاهای سیال نیست بلکه عمده محلات این شهر را نیز در بر گرفته است. «تفکیک و جدایی‌گزینی در تهران در حد خانواده و فرد است» (مدنی پور، ۱۳۷۷). تفکیک فزاینده و پراکندگی شهری عامل موثری در کاهش سرمایه اجتماعی است. از نظر پاتنام (۲۰۰۰) «پراکندگی اجتماعی سبب می‌شود که بیشتر وقت افراد صرف رفت و آمد از محل کار به منزل شود و عمدتاً در درون اتومبیل بگذرد. از طرف دیگر، در این شرایط رسانه‌های دیجیتال جدید بخش عظیمی از وقت انسان را به خود اختصاص می‌دهند و بدین دلیل بستگی‌های اجتماعی کم و کمتر می‌شود». در چنین شرایطی مؤلفه‌های تسهیل‌گر در روابط اجتماعی که بتوانند در میان گمنامی و گستردگی همچون یک چسب اجتماعی روابط منزوی و تک افتاده را گرد هم آورند نقش موثری خواهند داشت. یکی از این موارد سرمایه اجتماعی است. «سرمایه اجتماعی در روابط میان افراد تجسم می‌یابد و موقعی به وجود می‌آید که روابط میان افراد به شیوه‌ای دگرگون می‌شود که کنش را تسهیل نماید» (کلمن، ۱۳۷۷: ۴۶۵). این مفهوم در دهه ۹۰ در مباحث اجتماعی و سیاسی رواج فزاینده‌ای یافته است. اما این مفهوم در مطالعات شهری سابقه بیشتری دارد و در دهه ۶۰ توسط جین جیکوبز به کار رفت. رونق سرمایه اجتماعی حکایت از افزایش سطح آگاهی محافل سیاست‌گذاری و دانشگاهی از ارزش واقعی مردم دارد. یعنی مردم در زندگی روزمره چگونه با هم ارتباط دارند (ارتباط محلی در خانواده‌ها و گروه‌های کاری و شغلی، نه صرفاً به عنوان خریداران و فروشندگان و شهروندان).

در این تحقیق ابتدا به بررسی وضعیت سرمایه اجتماعی در شهر تهران می‌پردازیم و حدود و ثغور عناصر آن و سرمایه اجتماعی کل را مشخص نمایم. سپس به بررسی عناصر مهم سرمایه اجتماعی یعنی شبکه‌های تعاملی (درون گروهی و بین گروهی) می‌پردازیم؛ و در نهایت سعی می‌کنیم ارتباط این دو را با هم مشخص نماییم. برای رسیدن به اهداف این پژوهش سعی می‌کنیم که در راستای پاسخگویی به سؤالات ذیل حرکت نماییم:

۱. وضعیت سرمایه اجتماعی و عناصر تشکیل دهنده آن در شهر تهران چگونه است؟
۲. آیا سرمایه اجتماعی در پهنه‌های اقتصادی - اجتماعی متفاوت (شمال، جنوب و مرکز) شهر تهران به یک صورت است؟
۳. وضعیت شبکه تعاملی (روابط درون گروهی و میان گروهی) در شهر تهران به چه صورتی است؟
۴. چه ارتباطی میان شبکه‌های تعاملی و سرمایه اجتماعی در شهر تهران وجود دارد؟
۵. شهرداری تهران چگونه می‌تواند ظرفیت‌های سرمایه اجتماعی را افزایش دهد؟

چارچوب نظری

سرمایه اجتماعی در روابط میان افراد تجسم می‌یابد؛ چنانچه این روابط کنش‌های انسانی را تسهیل نمایند سرمایه اجتماعی شکل می‌گیرد. سرمایه اجتماعی به ویژگی‌های سازمان اجتماعی از قبیل شبکه‌ها، هنجارها و اعتماد اشاره دارند که هماهنگی و همکاری برای کسب سود متقابل را تسهیل می‌کنند. از نظر پاکستون (۱۹۹۵) می‌توان سرمایه اجتماعی را متشکل از دو بعد دانست: اول) پیوندهای عینی میان افراد؛ یعنی ساختار شبکه‌ای عینی که افراد را به یکدیگر مرتبط کند. این مؤلفه نشان می‌دهد که افراد در فضای اجتماعی به یکدیگر مربوطند. دوم) پیوند ذهنی افراد؛ یعنی پیوندهای میان افراد باید دارای ویژگی خاص باشد. دو جانبه، مورد اعتماد، و مستلزم احساس مثبت (۱۹۹۵، ۹۳). از نظر این نویسنده پیامدهای مثبت سرمایه اجتماعی وقتی محقق خواهد شد که هر دو بعد آن به میزان بسنده حاضر باشند. سرمایه اجتماعی به عنوان تسهیل‌گر روابط اجتماعی در سه سطح مورد بررسی است. اول) سطح خرد: در این سطح منافی مورد نظر است که فرد به سبب عضویت در گروه و بهره‌برداری از سرمایه اجتماعی به دست می‌آورد. دوم) سطح گروهی یا میانه: سرمایه اجتماعی در کنار منافی که برای فرد دارد می‌تواند در صورت تکرار و پابندی تمامی اعضای گروه به تعهدات خویش،

منافعی جمعی را پدید آورد که برای تمامی اعضای گروه قابل استفاده باشد. سوم) سطح اجتماعی یا کلان: در این بعد روابط افقی مبتنی بر اعتماد میان نهادهای مختلف جامعه منافعی را تولید می‌کند که همه اعضای جامعه از آن بهره‌مند خواهند بود.

سرمایه اجتماعی شدیداً متأثر از شبکه‌های اجتماعی است. افراد جامعه با برقراری تماس به همکاری با یکدیگر می‌پردازند و به این طریق چیزهایی را کسب می‌کنند که به تنهایی قادر به کسب آن نیستند و یا به دشواری موفق به کسب آن می‌شوند. آن‌ها از طریق شبکه‌های اجتماعی به هم وصل می‌شوند و ارزش‌های مشترکی را در این زمینه پیدا می‌کنند؛ و از طریق این شبکه‌ها صاحب نوعی دارایی می‌شوند که می‌توان آن را سرمایه اجتماعی نامید. شبکه‌های اجتماعی متشکل از مجموعه‌های انسانی است که حول اهداف معین و نیازهای مشترکی با هم روابط مستقیم و تأثیرگذاری دارند. مهم‌ترین عامل در این شبکه‌ها روابط برابر است و اغلب سلسله مراتب در آن‌ها به صورت افقی است. البته این امر بدان معنا نیست که نفوذ همه آن‌ها یکسان است و یا رقابتی بین آنان وجود ندارد اما به دلیل وجود روابط دوستی و همسایگی نفوذ بسیار بیشتری بر روی همدیگر دارند.

ریشه‌های اولیه بحث سرمایه اجتماعی و شبکه اجتماعی در ۸۰ سال پیش در مطالعات لیدا، جی، هانیفان (۱۹۱۶) در مورد مدارس ویرجینیای شمالی مطرح شد. این بحث تا دهه ۵۰ و ۶۰ مسکوت باقی ماند. اما در این زمان در مطالعات شهری، نظریه مبادله و سپس در حوزه اقتصاد مطرح شد. جیمز کلنن (۱۹۸۸) به طور دقیق به بررسی رابطه شبکه‌های اجتماعی و سرمایه اجتماعی در مدارس پرداخت.

سرمایه اجتماعی بر حسب شرایط و بر حسب شبکه‌ای که در آن شکل می‌گیرد، متفاوت است. گاهی این اثرات به نفع جامعه و گاهی به ضرر جامعه است. پورتس (۱۹۹۸) در این زمینه میان دو نوع «سرمایه اجتماعی درون گروهی» و «سرمایه اجتماعی میان گروهی» تفاوت قائل می‌شود. مورد اول به سرمایه اجتماعی در میان گروهی اشاره دارد که نسبت به دیگر گروه‌ها بی‌اعتمادند. این نوع سرمایه مانعی برای مشارکت و توسعه است زیرا همه چیز را فقط برای یک گروه خاص می‌خواهد. چنانچه میزان این نوع سرمایه زیاد شود این احتمال وجود دارد که از آزادی عمل اعضای گروه نیز ممانعت به عمل آورد. اما مورد دوم به نوعی از سرمایه اشاره دارد که اعضای یک گروه به دیگر گروه‌های اجتماعی اعتماد دارند. هر چه میزان این سرمایه بیشتر باشد توافقات اجتماعی و همبستگی کلی جامعه بالاتر خواهد رفت. زیرا با افزایش اعتماد در جامعه میزان همکاری‌ها بیشتر خواهد شد. نبود این سرمایه موجب انزوای اجتماعی برای فرودستان خواهد شد. حتی در شرایط اقتصادی آن‌ها تأثیر مطلوب خواهد گذاشت. بدین ترتیب هر

چه میزان و شدت روابط در شبکه درون گروهی بیشتر باشد از میزان سرمایه بین گروهی کاسته خواهد شد. زیرا تعهدات قومی نسبت به یک گروه ارتباط ما با دیگر گروه‌ها را کمتر خواهد کرد. بنابراین رابطه شبکه‌های اجتماعی و سرمایه اجتماعی نظیر شمشیر دو لبه است اگر پیوندهای میان گروهی قوی باشد می‌توان انتظار خدمات عمومی را از شبکه‌های اجتماعی داشت و چنانچه پیوندهای درون گروهی قوی باشد سبب به حاشیه راندن غیرخودی‌ها می‌شود. شبیه پیوندهای قومی که ضمن به وجود آوردن یک انسجام قومی درون گروهی راه رسیدن دیگران به منابع را سد می‌کند.

اما چه ساز و کاری برای افزایش شبکه‌های تعاملی و سرمایه اجتماعی وجود دارد. عمده نظریه‌پردازان شهری که در بحث سرمایه اجتماعی کار می‌کنند بر این عقیده‌اند که سرمایه اجتماعی در فضاهای عمومی شکل می‌گیرد (هایدن، ۱۹۹۵؛ گورمن، ۱۹۹۲، گلنزر، ۱۹۸۷؛ مدنی پور، ۱۹۹۲ نقل شده در نادری، ۱۳۸۷). زیرا فضاهای عمومی بستری برای مراودات و تعاملات اجتماعی هستند.

روش تحقیق

روش بررسی این مقاله پیمایشی است. در این بررسی مقیاس سرمایه اجتماعی که شبکه‌های اجتماعی نیز یکی از زیر شاخه‌های آن است، عملیاتی و مورد سنجش قرار گرفت. داده‌های حاصل از آماره آلفای کرونباخ و تحلیل عاملی در جدول زیر نشان می‌دهند که:

جدول شماره ۱: نتایج تحلیل اعتبار و روایی متغیرهای اصلی تحقیق

| ردیف | نام متغیر | بار عاملی | تعداد گویه‌ها | ضریب روایی |
|-----------|----------------------------|---------------------|---------------|------------|
| ۱ | اعتماد عمومی | ۰/۷۵ | ۴ | ۰/۹۲۵ |
| ۲ | احساس امنیت | ۰/۶۴ | ۳ | ۰/۸۶۳ |
| ۳ | اعتماد نهادی | ۰/۷۴ | ۱۲ | ۰/۹۲۱ |
| ۴ | مشارکت همیارانه | ۰/۷۹ | ۷ | ۰/۸۴۶ |
| ۵ | مشارکت خیریه‌ای | ۰/۸۰ | ۶ | ۰/۶۷۲ |
| ۶ | مشارکت مذهبی | ۰/۸۲ | ۷ | ۰/۷۹۵ |
| ۷ | شبکه تعاملی و رفت و آمدی | ۰/۵۶ | ۶ | ۰/۷۲۱ |
| ۸ | شبکه درون گروهی | - | ۳ | ۰/۷۴۹ |
| ۹ | شبکه برون گروهی | - | ۳ | ۰/۶۷۷ |
| ۱۰ | همبستگی و یکپارچگی اجتماعی | ۰/۸۴ | ۱۲ | ۰/۸۳۸ |
| Kmo=0/571 | | =۰/۰۰۰ آزمون بارتلت | | |

داده‌های جدول فوق نشان می‌دهند که تمام گویه‌ها، آلفای کرونباخ بالای ۰/۶ دارند و این بدان معنی است که مقیاس مذکور از روایی بالایی برخوردار است. داده‌های حاصل از تحلیل عاملی به ویژه بارهای عاملی، $kmo=0/57$ و $\alpha=0/000$ آزمون بارتلت نشان می‌دهند که گویه‌های این مقیاس با یکدیگر هم‌سازی دارند و یک فضای مفهومی را می‌سازند به بیان دیگر دارای اعتبار سازه هستند. (جامعه آماری پژوهش تمام سکنه بالای ۱۸ سال شهر تهران و حجم نمونه براساس فرمول کوکران ۶۲۴ نفر لحاظ شد و نمونه‌ها به شیوه نمونه‌گیری خوشه‌ای چند مرحله‌ای انتخاب شده‌اند).

تعریف نظری متغیرها

أفه و فوش، در تعریف سرمایه اجتماعی به آگاهی و توجه، اعتماد و مشارکت‌های انجمنی پرداخته‌اند (أفه و فوش: ۲۰۰۲: ۲۰۰). استون، در سنجش سرمایه اجتماعی دو عنصر اصلی را مطرح کرده است. هنجارها که بیشتر در کیفیت روابط اجتماعی ظهور و بروز دارد و شامل: اعتماد اجتماعی به دوستان و آشنایان و اعتماد تعمیم‌یافته و اعتماد نهادی/ مدنی می‌گردد در ضمن هنجارهای همیاری را نیز مدنظر قرار داده است و در بعد دیگر شبکه‌ها که در ساختار روابط اجتماعی شکل می‌گیرد را مطرح کرده است که آن را در دو بعد شبکه‌ها و یا مشارکت‌های رسمی که در انواع انجمن‌ها، اتحادیه‌ها، نهادها و... می‌گردد و شبکه‌ها و یا مشارکت‌های غیررسمی با خویشاوندان، دوستان، همسایگان و... می‌گردد (استون: ۲۰۰۱: ۹-۸). در مطالعه دیگری که به صورت تحلیل ثانویه بر روی جامعه آمریکا صورت گرفته و به بررسی کاهش و یا عدم کاهش سرمایه اجتماعی در آنجا پرداخته است پاکستون به عملیاتی نمودن مفهوم سرمایه اجتماعی در دو بعد کلی پرداخته است. ۱- پیوندهای عینی بین افراد که مشارکت‌های رسمی (عضویت‌های گروهی) و مشارکت‌های غیررسمی (رفت‌وآمد با همسایگان و دوستان) را شامل می‌شود. ۲- پیوندهای ذهنی بین افراد که بیشتر شامل: ۱-۲- باور به اینکه چقدر مردم قابل اعتماد، صديق و یار و کمک کار یکدیگرند. ۲-۲- اعتماد به نهادها شامل، آموزشی، اجرایی، قانون‌گذاری و دینی (پاکستون: ۱۹۹۹: ۱۰۶-۹۳).

پاتنام در تحقیق خود در بولینگ یک نفره برای سنجش سرمایه اجتماعی در ایالت‌های آمریکا علاوه بر متغیرهای سطح کلان ایالت‌ها مانند: میانگین سرانه سازمان‌ها، میزان زمان کار در پروژه‌های سطح اجتماعی در سال گذشته و یا میانگین تعداد کارهای داوطلبانه در سال گذشته در استان‌ها به بررسی سطح فردی برای تعمیم در سطح کلان در ابعاد زیر پرداخته است:

سنجش اعتماد اجتماعی با دو گویه که بیشتر مردم قابل اعتماد هستند و یا بیشتر مردم راستگو هستند. مشارکت‌های غیررسمی (زمان‌های ملاقات با دوستان و یا تعداد برپایی میهمانی در خانه در سال گذشته)، مشارکت در فعالیت‌های داوطلبانه، مشارکت در فعالیت‌های عمومی گردهمایی در شهر و یا مدرسه و... مشارکت‌های رسمی در کارهای سازمانی (پاتنام: ۲۰۰۰: ۲۹۱).

تجزیه و تحلیل یافته‌ها

در این قسمت ابتدا به بررسی وضعیت سرمایه اجتماعی و عناصر آن در شهر تهران می‌پردازیم. در بخش بعدی به بررسی جزئی‌تر یکی از عناصر سرمایه اجتماعی که شبکه تعاملی (روابط درون گروهی و میان گروهی) است، پرداخته می‌شود سرانجام ارتباط شبکه تعاملی و سرمایه اجتماعی را براساس آماره‌های همبستگی تحلیل می‌نماییم.

سرمایه اجتماعی و عناصر سازنده آن

جدول شماره ۲ داده‌های توصیفی سرمایه اجتماعی کل و عناصر بر سازنده آن هستند که شدت این پدیده را در شهر تهران به ما نشان می‌دهد.

جدول شماره ۲: سرمایه اجتماعی و عناصر آن بر حسب درصد

| مشارکت همیارانه سرمایه اجتماعی و عناصر آن | اصلاً | خیلی کم | کم | تا حدودی | زیاد | خیلی زیاد |
|---|-------|---------|------|----------|------|-----------|
| مشارکت همیارانه | ۲۱/۱ | ۱۹/۱ | ۱۰ | ۱۳/۷ | ۱۰ | ۲۶/۲ |
| مشارکت مذهبی | ۸/۹ | ۱۷ | ۱۴/۱ | ۱۳/۲ | ۱۳/۶ | ۳۳/۲ |
| مشارکت خیریه‌ای | ۵/۹ | ۱۳/۴ | ۲۱/۱ | ۲۰/۳ | ۱۴/۴ | ۲۴/۷ |
| اعتماد عمومی | | ۱۴/۷ | ۲۵/۴ | ۴۲/۳ | ۱۴/۴ | ۳/۲ |
| احساس امنیت | ۸/۴ | ۱۳/۷ | ۲۵/۱ | ۲۹/۱ | ۲۰/۹ | ۲/۸ |
| مشارکت رسمی | ۵۵/۵ | ۲۳ | ۱۳/۸ | ۶/۱ | ۱/۴ | ۰/۴ |
| آگاهی و توجه | ۲/۹ | ۴/۵ | ۲۳/۷ | ۱۸/۲ | ۳۹ | ۱۱/۷ |
| شبکه تعاملی | | ۸/۶ | ۱۹/۸ | ۴۱ | ۲۴/۲ | ۶/۴ |
| یکپارچگی اجتماعی | | ۱۳/۷ | ۲۶/۳ | ۳۱/۱ | ۲۴/۲ | ۴/۷ |
| سرمایه اجتماعی کل | | | ۴۰/۲ | ۳۶/۱ | ۲۳/۷ | |

براساس داده‌های جدول شماره ۲ میزان (مشارکت‌های مذهبی، مشارکت خیریه‌ای، مشارکت

همیارانه) نسبت به اعتماد عمومی، احساس امنیت و اعتماد نهادی در سطح بسیار بالاتری قرار دارند. به

عبارت دیگر مردم همچنان اعتماد بیشتری به نهادهای سنتی به ویژه نهاد مذهب و مشارکت‌های موجود در زندگی روزمره دارند. احساس امنیت، اعتماد عمومی و اعتماد نهادین در سطح پایینی هستند. این سه از عناصر ذهنی سرمایه اجتماعی نیز محسوب می‌شوند. مضاف بر این میزان یکپارچگی و همبستگی اجتماعی و همچنین شدت و حجم روابط درون گروهی و بین گروهی در شبکه‌های اجتماعی نیز رضایت بخش نیست. با این وجود میزان‌های به دست آمده در شهر تهران به یک صورت و همگن نیست به همین دلیل سرمایه اجتماعی و عناصر آن را براساس سطوح توسعه اقتصادی و اجتماعی (بالا، متوسط و پایین) بررسی شده است که در جدول شماره ۳ به آن می‌پردازیم.

سرمایه اجتماعی بر حسب پهنه‌های اجتماعی - اقتصادی (بالا، متوسط و پایین)

براساس میانگین مجموع نمره هر منطقه از حاصل جمع شاخص‌های پنج‌گانه: نرخ اشتغال، هزینه ناخالص خانوار، اشتغال زنان، نسبت شاغلین تخصصی و نرخ رشد خانوار در مناطق ۲۲ گانه شهر تهران، شاخص توسعه اقتصادی-اجتماعی مناطق به دست آمد. که براساس نمره شاخص توسعه‌یافتگی مناطق به پهنه‌بندی سه‌گانه (بالا، متوسط و پایین) تقسیم شدند. اولین پهنه، با سطح توسعه‌یافتگی بالا شامل: مناطق یک، دو، سه، پنج و شش است. دومین پهنه، با سطح توسعه‌یافتگی متوسط شامل: مناطق چهار، هفت، هشت، ده، یازده، دوازده، سیزده، چهارده، هجده، بیست، پانزده، بیست، یک و بیست، بیست و دو است و سومین پهنه، با سطح توسعه‌یافتگی پایین شامل: مناطق نه، هفده، شانزده و نوزده می‌باشد.

جدول شماره ۳: آنالیز واریانس یک طرفه LSD عناصر سرمایه اجتماعی در پهنه‌های به لحاظ توسعه اقتصادی - اجتماعی متفاوت (بالا، متوسط، پایین)

| متغیر وابسته | (I) | (J) | اختلاف میانگین (I-J) | معناداری | متغیر وابسته | (I) | (J) | اختلاف میانگین (I-J) | معناداری |
|---------------------|-------------|-------------|----------------------|----------|--------------------|-------------|-------------|----------------------|----------|
| مشارکت‌های همیارانه | منطقه بالا | منطقه متوسط | ۰/۲۰ | ۰/۳۰۲ | مشارکت رسمی | منطقه بالا | منطقه متوسط | *-۱/۰۲ | ۰/۰۰۰ |
| | منطقه بالا | منطقه پایین | ۰/۱۹ | ۰/۴۸۵ | | منطقه بالا | منطقه پایین | *-۱/۲۵ | ۰/۰۰۰ |
| | منطقه متوسط | منطقه پایین | -۰/۰۱ | ۰/۹۷۰ | | منطقه متوسط | منطقه پایین | -۰/۲۳ | ۰/۴۳۰ |
| مشارکت خیره‌ای | منطقه بالا | منطقه متوسط | *-۰/۴۱ | ۰/۰۱۴ | آگاهی و توجه | منطقه بالا | منطقه متوسط | *-۰/۵۱ | ۰/۰۰۸ |
| | منطقه بالا | منطقه پایین | ۰/۱۶ | ۰/۵۰۱ | | منطقه بالا | منطقه پایین | *-۰/۷۳ | ۰/۰۰۱ |
| | منطقه متوسط | منطقه پایین | *۰/۵۷ | ۰/۰۰۸ | | منطقه متوسط | منطقه پایین | -۰/۲۲ | ۰/۲۸۳ |
| مشارکت مذهبی | منطقه بالا | منطقه متوسط | ۰/۴۲۵۰ | ۰/۳۸۳ | شبکه تعاملی | منطقه بالا | منطقه متوسط | *-۱/۳۸ | ۰/۰۰۰ |
| | منطقه بالا | منطقه پایین | ۰/۳۰۷۱ | ۰/۶۵۶ | | منطقه بالا | منطقه پایین | *-۱/۲۶ | ۰/۰۰۰ |
| | منطقه متوسط | منطقه پایین | -۰/۱۱۷۹ | ۰/۸۵۱ | | منطقه متوسط | منطقه پایین | ۰/۱۳ | ۰/۶۲۶ |
| اعتماد عمومی | منطقه بالا | منطقه متوسط | -۰/۱۴۵۰ | ۰/۸۱۹ | همبستگی و یکپارچگی | منطقه بالا | منطقه متوسط | *۰/۶۹۷۹ | ۰/۰۴۵ |
| | منطقه بالا | منطقه پایین | ۱/۶۱۳۳ | ۰/۰۸۵ | | منطقه بالا | منطقه پایین | ۰/۵۵۳۳ | ۰/۲۵۷ |
| | منطقه متوسط | منطقه پایین | *۱/۷۵۸۴ | ۰/۰۴۳ | | منطقه متوسط | منطقه پایین | -۰/۱۴۴۶ | ۰/۷۴۸ |
| احساس امنیت | منطقه بالا | منطقه متوسط | *-۰/۲۵ | ۰/۰۰۰ | سرمایه اجتماعی کل | منطقه بالا | منطقه متوسط | ۰/۵۳ | ۰/۱۰۶ |
| | منطقه بالا | منطقه پایین | -۰/۱۴ | ۰/۱۷۹ | | منطقه بالا | منطقه پایین | *۱/۶۷ | ۰/۰۰۰ |
| | منطقه متوسط | منطقه پایین | ۰/۱۲ | ۰/۲۱۲ | | منطقه متوسط | منطقه پایین | *۱/۱۴ | ۰/۰۰۷ |
| اعتماد نهادی | منطقه بالا | منطقه متوسط | | | | منطقه بالا | منطقه متوسط | ۰/۵۹ | ۰/۶۹۰ |
| | منطقه بالا | منطقه پایین | | | | منطقه بالا | منطقه پایین | ۱/۴۵ | ۰/۵۷۶ |
| | منطقه | منطقه | | | | منطقه | منطقه | ۰/۸۶ | ۰/۷۳۳ |

| | | | | | | | | | |
|--|--|--|--|--|--|--|-------|-------|--|
| | | | | | | | پایین | متوسط | |
|--|--|--|--|--|--|--|-------|-------|--|

* معناداری در سطح ۹۵ درصد اطمینان

با توجه به داده‌های جدول شماره ۳ مشارکت همیارانه در پهنه‌های متوسط و پایین بیشتر از پهنه بالا می‌باشد اما در پهنه متوسط و پایین در زمینه مشارکت همیارانه تفاوت چندانی دیده نمی‌شود. وضعیت مشارکت خیریه‌ای نیز به همین صورت است یعنی میزان آن در میان پهنه‌های متوسط و کم به مراتب بیشتر از پهنه بالاست. وضعیت مشارکت مذهبی نیز همانند مشارکت همیارانه و مشارکت خیریه‌ای است. میزان اعتماد عمومی در میان پهنه متوسط در سطح کمتر، اما در پهنه بالا و پایین تا حدودی در سطح بالاتری است. احساس امنیت که یکی از شاخص‌های ذهنی سرمایه اجتماعی می‌باشد در میان پهنه‌های مختلف با هم متفاوت هستند. میزان این شاخص در میان پهنه پایین نسبت به پهنه بالا و متوسط در سطح نازل‌تری قرار دارد. ظاهراً احساس امنیت در میان دو پهنه بالا و متوسط تا حدودی برابر است. شبکه تعاملی، دیگر عنصر موثر سرمایه اجتماعی در میان پهنه‌های متفاوت اقتصادی و اجتماعی با هم تفاوتی ندارند. گرچه میزان شبکه تعاملی در میان پهنه پایین از بالا و متوسط بیشتر است اما معنادار نیست. سرمایه اجتماعی کل در پهنه اقتصادی - اجتماعی متوسط بیشتر از پهنه بالاست و اما میزان سرمایه اجتماعی گرچه از پهنه پایین بیشتر است اما معنادار نیست.

سرمایه اجتماعی بر حسب متغیرهای زمینه‌ای

سرمایه اجتماعی نه تنها در میان پهنه‌های اجتماعی - اقتصادی متفاوت است بلکه بر حسب متغیرهای زمینه‌ای نیز متفاوت است. تقابل این دو در جدول زیر آمده است.

جدول شماره ۴: سرمایه اجتماعی و عناصر آن بر حسب متغیرهای زمینه‌ای^۱

| هزینه خانوار | وضع فعالیت | تحصیلات | سن | تأهل | جنس | سرمایه اجتماعی و عناصر آن |
|--------------|------------|---------|--------|--------|--------|---------------------------|
| آماره | آماره | آماره | آماره | آماره | آماره | |
| -۰/۱۵** | ۰/۲۷** | ۰/۱۸** | ۰/۱۵** | ۰/۱۴* | ۰/۱* | مشارکت همیارانه |
| -۰/۲** | ۰/۲۸** | -۰/۲۱** | ۰/۱۶** | ۰/۱۳* | ۰/۰۸ | مشارکت مذهبی |
| ۰/۰۵۰ | ۰/۲۷۸** | ۰/۱۵۱** | ۰/۲۴** | ۰/۲۶** | ۰/۱۹* | مشارکت خیریه‌ای |
| ۰/۰۵ | ۰/۱۷* | -۰/۰۰۰ | ۰/۱۱ | ۰/۱۰* | ۰/۰۴ | اعتماد عمومی |
| ۰/۱۴* | ۰/۰۱* | ۰/۰۶ | ۰/۱۲* | ۰/۰۵ | ۰/۲** | احساس امنیت |
| ۰/۰۷۵ | ۰/۱۲* | ۰/۱۲* | -۰/۰۱* | ۰/۰۴ | ۰/۰۳ | اعتماد نهادی |
| ۰/۰۳ | ۰/۳۱* | ۰/۳۱* | -۰/۲۵* | ۰/۲۱* | ۰/۰۰۶ | مشارکت رسمی |
| ۰/۰۶ | ۰/۲۶ | ۰/۳** | -۰/۰۰۷ | ۰/۰۷ | ۰/۲۳** | آگاهی و توجه |
| ۰/۰۳ | ۰/۰۷۵ | -۰/۰۵ | -۰/۰۰۸ | ۰/۰۶ | ۰/۰۳ | شبکه تعاملی |
| ۰/۱۴* | ۰/۲۳** | ۰/۲۷** | -۰/۰۹* | ۰/۰۵ | ۰/۰۴ | یکپارچگی اجتماعی |
| -۰/۱۸* | ۰/۲۵** | -۰/۱۷* | ۰/۱۴ | ۰/۱۴* | ۰/۱۳* | سرمایه اجتماعی کل |

* معناداری در سطح ۹۵ درصد اطمینان

** معناداری در سطح ۹۹ درصد اطمینان

همان‌گونه که در جدول فوق ملاحظه می‌شود مشارکت‌های همیارانه، با همه متغیرهای زمینه‌ای رابطه معناداری دارد به گونه‌ای که در بین زنان بیش از مردان، متأهلین بیش از مجردین، در سنین میان‌سالی و بالا بیش از جوانی، در بین کم سوادان و بی‌سوادان بیش از دیپلمه‌ها و سطوح تحصیلی عالی به شکل معناداری مشارکت همیارانه به چشم می‌خورد. در مشارکت‌های همیارانه، در بین بازنشسته‌ها، خانه‌دارها و شاغلین بیش از بیکاران و محصلین و دانشجویان می‌باشد. در بین کسانی که به لحاظ درآمدی متوسط هستند بیش از سطوح هزینه‌ای پایین این نوع کمک وجود دارد و هر دو گروه از کسانی که هزینه ماهیانه آن‌ها بالاست است به میزان بیشتری از مشارکت همیارانه برخوردارند.

مشارکت‌های مذهبی: متأهلین به شکل معناداری نسبت به مجردان از مشارکت مذهبی بیشتر برخوردارند، گروه‌های سنی بالای ۳۰ سال بیش از ۱۸-۲۹ سال به شکل معناداری از مشارکت مذهبی

۱- متغیرهای زمینه‌ای دارای زیرشاخه‌های زیادی بودند که لحاظ کردن آنها در این جدول غیرممکن بود. از طرف دیگر اگر برای هر کدام از عناصر سرمایه اجتماعی جداول جداگانه‌ای ترسیم می‌کردیم، گزارش خسته کننده گردیده و حجم آن بالا می‌رفت.

برخوردارند و در میان سطوح تحصیلی به ترتیب بی‌سواد، کم‌سواد و دیپلم به شکل معناداری بیش از سطوح تحصیلی عالی از مشارکت مذهبی بالاتر برخوردارند. خانه‌دارها و بازنشسته‌ها به شکل معناداری بیش از بیکاران، شاغلین و محصلین از مشارکت مذهبی بالاتر برخوردارند. آن‌هایی که هزینه خانوار آن‌ها زیر ۴۰۰ هزار تومان و بین ۴۰۰ تا ۷۰۰ هزار تومان است نیز به شکل معناداری بیش از کسانی که هزینه خانوار آن‌ها بالای ۷۰۰ هزار تومان است از مشارکت مذهبی بالاتر برخوردار هستند.

مشارکت‌های غیررسمی خیریه‌ای، به شکل معناداری در بین زنان و متأهلین بیش از مردان و مجردان است و در سنین بالای ۳۰ سال بیش از زیر ۳۰ سال می‌باشد. از سوی دیگر، مشارکت‌های خیریه‌ای کم‌سوادان بیش از سطوح تحصیلی دیپلم و عالی می‌باشد. مشارکت‌های خیریه‌ای در بین گروه‌های فعالیتی نیز به شکل معناداری در بین بازنشسته‌ها، خانه‌دارها و شاغلین بیش از بیکاران و محصلین و دانشجویان است.

اعتماد عمومی در بین مردان و زنان، مجردان و متأهلین تفاوت معناداری ندارد و با وضعیت فعالیت و هزینه ماهیانه خانوار نیز بی‌رابطه است ولی با متغیرهای زمینه‌ای سن و تحصیلات رابطه معناداری دارد به گونه‌ای که در سنین بالای ۵۵ سال بیش از سنین زیر ۵۵ سال اعتماد عمومی وجود دارد از سوی دیگر، در گروه‌های تحصیلی متفاوت هم میزان اعتماد عمومی متفاوت می‌باشد. بی‌سوادان از اعتماد عمومی بالاتری برخوردار می‌باشند.

احساس امنیت با وضعیت تأهل، سن، تحصیلات و وضع فعالیت رابطه معناداری ندارد و فقط با جنس و میزان هزینه ماهیانه خانوار رابطه دارد به گونه‌ای که مردان از میانگین احساس امنیت کل بیشتری نسبت به زنان برخوردارند. احساس امنیت کل نیز در درآمدهای بالا بیشتر است.

اعتماد نهادی: از بین متغیرهای زمینه‌ای جنسیت، تأهل، وضعیت فعالیت و هزینه خانوار با اعتماد نهادی رابطه‌ای ندارند. سن با اعتماد نهادی رابطه معکوس دارد و سطوح تحصیلی کم‌سواد و دیپلم به یک اندازه اعتماد نهادی دارند و از بی‌سوادان بیشتر است و سطوح تحصیلی عالی از همه گروه‌های تحصیلی از اعتماد نهادی بالاتری برخوردار است.

مردان و زنان در زمینه مشارکت رسمی تفاوت معناداری ندارند و مجردان به شکل معناداری بیش از متأهلین در مشارکت‌های رسمی فعالیت دارند. سن نیز با مشارکت رسمی رابطه معکوسی دارد. در زمینه سطوح تحصیلی و رابطه آن با مشارکت رسمی نیز سطوح تحصیلی عالی به شکل معناداری بیش از بی‌سوادان و کم‌سوادان از مشارکت رسمی بالاتر برخوردارند. مشارکت رسمی، نیز در انواع اشتغال متفاوت

می‌باشد به گونه‌ای که محصلین و دانشجویان و شاغلین بیش از خانه‌دارها، بیکاران و بازنشسته‌ها از مشارکت رسمی بالاتر برخوردارند. هزینه خانوار نیز با مشارکت رسمی رابطه معناداری ندارد.

آگاهی و توجه نسبت به حوزه عمومی: مردان نسبت به زنان از آگاهی و توجه نسبت به حوزه‌های عمومی بالاتری برخوردار هستند و نمره آن در بین مردان نسبت به زنان ۴/۷۰ به ۳/۹۷ است. سن و وضعیت تأهل در میزان آگاهی نقشی ندارد. تحصیلات طبیعتاً با میزان آگاهی رابطه مستقیم و معناداری دارد و نکته جالب اینکه میانگین نمره آگاهی به ترتیب در بین تحصیلات عالی، دیپلم، کم سواد و بی‌سواد عبارت است از: ۴/۸۴، ۴/۲۸، ۴/۰۱ و ۱/۴۴ می‌باشد و نکته قابل تأمل بالا بودن آگاهی کم‌سوادان نسبت به بی‌سوادان است و نزدیکی آن به سطوح آگاهی و توجه به حوزه عمومی سطوح عالی و دیپلم است. وضع فعالیت و میزان هزینه ماهیانه خانوار نیز با آگاهی تفاوت معناداری ندارد.

شبکه تعاملی و رفت و آمدی اعم از درون گروهی و بین گروهی با هیچ یک از متغیرهای زمینه‌ای رابطه معناداری ندارد. این موضوع به این معناست که شبکه‌های تعاملی و رفت و آمدی در بین همه گروه‌های جنسی، تأهلی، سنی، تحصیلی، فعالیتی و درآمدی یکسان است و در شکل درون گروهی از میزان بالایی برخوردار است و در شکل بین گروهی نیز نسبتاً از میزان بالایی برخوردار می‌باشد.

همبستگی اجتماعی و یکپارچگی: جنسیت، وضعیت تأهل و سن با همبستگی و یکپارچگی اجتماعی رابطه معناداری ندارند ولی سطح تحصیلات با همبستگی و یکپارچگی اجتماعی رابطه معناداری دارد به گونه‌ای که میانگین نمره همبستگی و یکپارچگی اجتماعی بی‌سوادان و کم‌سوادان به شکل معناداری از دیپلمه‌ها و تحصیلات عالی پایین‌تر است. از سوی دیگر، وضعیت اشتغال نیز با نمره همبستگی و یکپارچگی اجتماعی رابطه معناداری دارد به گونه‌ای که محصلین و دانشجویان، شاغلین و بازنشسته‌ها بیش از بیکاران و خانه‌دارها از نمره همبستگی و یکپارچگی اجتماعی بالاتری برخوردارند. هزینه خانوار نیز با نمره همبستگی و یکپارچگی اجتماعی رابطه مستقیم دارد.

سرمایه اجتماعی کل تفاوت معناداری در بین زنان و مردان ندارد. متأهلین به شکل معناداری بیش از مجردان از نمره سرمایه اجتماعی کل برخوردارند. سنین بالاتر به شکل معناداری از نمره سرمایه اجتماعی کل بالاتری برخوردارند. سطح تحصیلات نیز با نمره سرمایه اجتماعی کل رابطه معنادار و معکوس ضعیفی دارد. سرمایه اجتماعی در برخی از انواع وضع فعالیت‌ها نیز تفاوت معناداری دارد به گونه‌ای که خانه‌دارها و بازنشسته‌ها به شکل معناداری از بیکاران و محصلین و دانشجویان از سرمایه اجتماعی

بالتری برخوردار هستند و شاغلین با سرمایه اجتماعی ارتباط معناداری ندارند. هزینه خانوار نیز با سرمایه اجتماعی رابطه معناداری دارد به گونه‌ای که افرادی که هزینه ماهیانه خانوار آن‌ها پایین است به شکل معناداری از سرمایه اجتماعی بیشتری برخوردارند.

شبکه روابط اجتماعی درون گروهی و میان گروهی در شهر تهران

مبنای سنجش شبکه تعاملی درون گروهی، میزان رفت و آمد با فامیل درجه ۱، فامیل درجه ۲ و دوستان مبنای سنجش روابط اجتماعی درون گروهی بوده است. مبنای سنجش شبکه تعاملی میان گروهی روابط با همسایگان و هم محله‌ای‌ها، همکاران و همشهریان و هم زادگاهی‌هاست. برای هر کدام طیف ۵ قسمتی لیکرت به کار رفته است. بنابراین بیشترین نمره ۱۵ و کمترین نمره است.

جدول شماره ۵: میانگین، میانه و نما شبکه تعاملی و رفت و آمد درون گروهی و بین گروهی

| شبکه میان گروهی | | | شبکه درون گروهی | | | آماره |
|------------------------|----------------------|--|-------------------------------|----------------------------|----------------------------|------------------|
| رفت و آمد با همشهری‌ها | رفت و آمد با همکاران | رفت و آمد با همسایه‌ها و هم محله‌ای‌ها | رفت و آمد با دوستان و آشنایان | رفت و آمد با فامیل درجه دو | رفت و آمد با فامیل درجه یک | |
| ۱/۵۴ | ۱/۵۴ | ۲/۲۴ | ۳/۲۱ | ۳/۴۰ | ۴/۱۸ | میانگین |
| ۱/۰۰ | ۱/۰۰ | ۲/۰۰ | ۳/۰۰ | ۴/۰۰ | ۵/۰۰ | میانه |
| ۰ | ۰ | ۳ | ۴ | ۴ | ۵ | نما |
| ۱/۵۳۹ | ۱/۵۲۱ | ۱/۳۳۹ | ۱/۱۹۱ | ۱/۳۱۷ | ۱/۱۳۳ | انحراف استاندارد |
| ۰ | ۰ | ۰ | ۰ | ۰ | ۰ | مینیمم |
| ۵ | ۵ | ۵ | ۵ | ۵ | ۵ | ماکزیمم |

بررسی میانگین شبکه‌های درون گروهی و بین گروهی نشان می‌دهد میانگین شبکه‌های درون گروهی ۱۰/۷۵ و میانگین شبکه‌های میان گروهی ۵/۳۲ است. تقریباً میانگین اولی دو برابر دومی است. داده مذکور نشان می‌دهد که شبکه‌های درون گروهی در شهر تهران قوی‌تر از شبکه‌های بین گروهی است که میزان آن تقریباً دو برابر است و دارای میانگین بالایی است. اندازه و حجم شبکه‌های میان گروهی در سطح پایینی قرار دارد و این موضوع حاکی از آن است که با از بین رفتن اجتماعات سنتی، شهر تهران هنوز جایگزین مناسبی برای آن پیدا نشده است. این بعد از روابط اجتماعی مکمل روابط

درون گروهی می‌باشد و نقش موثری در سرمایه اجتماعی دارد. اگر در جامعه‌ای بعد دوم که همان سرمایه اجتماعی اتصالی یا بین گروهی است ضعیف باشد و شکل نگیرد، شرایط برای بروز و ظهور ابعاد دیگری از سرمایه اجتماعی منفی درون گروهی در قالب رانت‌ها و شبکه‌ای فاسد شکل می‌گیرد. در شهری که شبکه‌های میان گروهی ضعیف است. علیرغم اینکه آزادی‌های فردی را فزونی می‌یابد اما از جهات دیگری شهر را غیرقابل اتکا و بیگانه می‌سازد و افراد نمی‌توانند نسبت به آن احساس یگانگی داشته باشند و بدین ترتیب تا حدود زیادی از ظرفیت‌های سرمایه اجتماعی کاسته می‌شود. عدم تعادل میان شبکه‌های درون گروهی و میان گروهی آسیب‌های اجتماعی متعددی از قبیل باند بازی، شکل‌گیری شبکه‌های خویشاوندی جهت دسترسی به منابع و... شکل می‌گیرد. از طرف دیگر اگر شبکه بین گروهی قوی باشد لزوماً «سرمایه اجتماعی به سادگی به سرمایه اقتصادی تبدیل نمی‌شود. همه خویشاوندان نمی‌توانند به اندازه وام دهندگان دست اول و دست دوم چاره ساز باشند» (تانکس، ۱۳۸۸: ۸۶). شبکه‌های میان گروهی منابع و سرمایه‌های بیشتری را در اختیار دارند.

میزان شبکه‌های تعاملی در میان متغیرهای زمینه‌ای متفاوت است. شبکه‌های درون گروهی در مجردان بیش از متأهلین بوده و سنین ۱۸ تا ۲۹ و سنین ۳۰ تا ۵۵ سال به شکل معناداری بیش از سنین بالاتر و همچنین محصلین و دانشجویان بیش از خانه‌ارها، شاغلین، بازنشسته‌ها و بیکاران از شبکه درون گروهی بالاتری برخوردار می‌باشند.

متغیرهای زمینه‌ای نظیر تأهل، سن، تحصیلات، وضع فعالیت و هزینه ماهیانه خانوار تأثیری در شبکه روابط بین گروهی نداشته است. به بیان دیگر میزان تعاملات بین گروهی در میان آن‌ها دارای تفاوت معناداری بوده، اما ظاهراً در مورد متغیر جنسیت وضع به گونه دیگری است. زیرا مردان به شکل معناداری (۱۱٪ = شدت همبستگی؛ ۰۰۷٪ = معناداری) بیش از زنان از این شبکه برخوردارند.

رابطه بین سرمایه اجتماعی و شبکه روابط اجتماعی در شهر تهران

در زمینه بررسی رابطه سرمایه اجتماعی با شبکه تعاملی درون گروهی، بین گروهی و شبکه تعاملی کل براساس همبستگی اسپیرمن به شرح جدول شماره ۶ می‌باشد.

جدول شماره ۶: رابطه بین عناصر سرمایه اجتماعی با شبکه درون گروهی، بین گروهی و شبکه روابط اجتماعی کل

| سرمایه اجتماعی کل | یکپارچگی اجتماعی | آگاهی و توجه | مشارکت رسمی | اعتماد نهادی | احساس امنیت | اعتماد عمومی | مشارکت همیارانه | مشارکت خیریه‌ای | مشارکت مذهبی | |
|-------------------|------------------|--------------|-------------|--------------|-------------|--------------|-----------------|-----------------|--------------|-----------------|
| ۰/۱۱۰** | ۰/۱۴۵** | ۰/۰۸۲* | -۰/۰۶۸ | ۰/۰۳۰ | ۰/۰۱۲ | ۰/۰۴۱ | ۰/۲۶۵** | ۰/۱۹۷** | ۰/۱۵۱** | شبکه درون گروهی |
| ۰/۱۳۴** | ۰/۰۰۹* | ۰/۰۴۱* | ۰/۰۳۳ | ۰/۱۲۶ | ۰/۰۷۴ | ۰/۲۴۱** | ۰/۲۴۰** | ۰/۰۲۵ | -۰/۰۵۲ | شبکه بین گروهی |
| ۰/۱۴۵** | ۰/۱۳۸** | ۰/۰۸۶* | -۰/۰۴۵ | ۰/۰۲۱ - | -۰/۰۰۵ | ۰/۰۵۰ | ۰/۲۱۲** | ۰/۱۲۴** | ۰/۰۹۵* | شبکه تعاملی کل |

* معناداری در سطح ۹۵ درصد اطمینان

** معناداری در سطح ۹۹ درصد اطمینان

داده‌ها نشان می‌دهد که مشارکت همیارانه، مشارکت خیریه‌ای و مشارکت مذهبی با شبکه‌های درون گروهی رابطه مستقیمی دارند. همچنین یکپارچگی اجتماعی و توجه به حوزه‌های عمومی با شبکه‌های درون گروهی دارای ارتباط می‌باشد. اما شبکه درون گروهی با عناصری نظیر اعتماد عمومی، احساس امنیت، اعتماد نهادی و مشارکت رسمی رابطه‌ای ندارد. به نظر می‌رسد هم شبکه‌های درون گروهی و مشارکت‌های همیارانه، خیریه‌ای و مذهبی بیشتر متأثر از سنت‌های کهن ایران زمین هستند به همین خاطر به عناصر ذهنی مشارکت نظیر اعتماد عمومی، احساس امنیت، اعتمادی نهادی که در دنیای مدرن از عناصر اساسی زندگی هستند، رابطه چندانی ندارد. شبکه تعاملی بین گروهی فقط با مشارکت همیارانه و اعتماد عمومی ارتباط دارد و با بقیه عناصر بی ارتباط است.

نتیجه‌گیری

ابعاد عینی سرمایه اجتماعی (مشارکت مذهبی، مشارکت همیارانه و مشارکت خیریه‌ای) در سطح قابل قبولی است این مشارکت‌ها عمدتاً در میان مردمانی که از موفقیت اقتصادی- اجتماعی (وضعیت

تحصیلات هزینه خانوار و منزلت شغلی) پایین‌تر برخوردارند به نسبت موقعیت متوسط و بالا در سطح بهتری قرار دارند. همچنین این مقوله در میان مردمان با موفقیت اقتصادی- اجتماعی متوسط نسبت به بالا به طور قابل توجهی بیشتر است.

احساس امنیت، اعتماد نهادی، مشارکت رسمی، آگاهی و توجه به حوزه‌های عمومی، شبکه‌های همبستگی اجتماعی در بین مردمی که موفقیت‌های اقتصادی و اجتماعی متفاوت داشتند. با هم تفاوت معناداری نداشت. اما میزان اعتماد عمومی، مشارکت رسمی در سطح بسیار پایینی قرار دارد. این بعد از مشارکت که به حیطه‌های رسمی و اداری و بروکراتیک مربوط می‌شوند، بسیار پایین هستند و بیانگر آن است که مردم همچنان نسبت به نظم بروکراتیک و نهادی رسمی بی اعتمادند. شبکه تعاملی در حد متوسطی قرار دارد و یکپارچگی اجتماعی نیز از حد متوسط پایین‌تر است. بدین ترتیب می‌توان بیان داشت که وضعیت سرمایه اجتماعی در شهر تهران از مطلوبیت مناسبی برخوردار نیست.

شبکه تعاملی از دو بعد شبکه‌های درون گروهی و شبکه‌های بین گروهی تشکیل شده است. نتایج این پژوهش در شهر تهران نشان می‌دهد که شبکه تعاملی کل، در سطح میانگین متوسط و کمی بالاتر از متوسط می‌باشد، اما در بعد شبکه‌های درون گروهی، که شامل اقوام و خویشان درجه یک و دو و دوستان و آشنایان می‌گردد از حجم بسیار بالاتری برخوردارند اما شبکه‌های بین گروهی که شامل: همسایه‌ها و هم محله‌ای‌ها، همکاران و همشهریان زادگاه فرد می‌باشد از میزان تعامل پایین‌تری برخوردارند و میانگین آن برعکس شبکه‌های درون گروهی پایین می‌باشد.

در ایران ضعف شبکه‌های بین گروهی در مقابل شبکه‌های درون گروهی، در بعد نگرشی نیز وجود دارد به گونه‌ای که اعتماد نیز هرچه از بعد درون گروهی به برون گروهی پیش می‌رود کاهش می‌یابد و دقیقه منطبق با شعاع اعتماد به میزانی که این شعاع از فرد دورتر می‌شود از میزان اعتماد وی نیز کاسته می‌شود به عبارتی هرچه از اقوام و خویشاوندان درجه یک به درجه دو و دوستان و آشنایان و همسایه‌ها و هم محله‌ای‌ها و همشهری‌ها دورتر می‌شویم از میزان اعتماد نیز کاسته می‌شود (فیروزآبادی، ۱۳۸۷). در این تحقیق نیز بررسی رابطه بین عناصر سرمایه اجتماعی با شبکه‌های تعاملی نیز این موضوع را روشن می‌سازد به گونه‌ای که شبکه‌های درون گروهی با اعتماد عمومی رابطه معناداری ندارد اما شبکه‌های بین گروهی با اعتماد عمومی رابطه معنادار مستقیم دارند. از سوی دیگر، شبکه‌های درون گروهی با مشارکت‌های مذهبی و خیریه‌ای رابطه معنادار مستقیم دارند در حالی که، شبکه‌های بین گروهی این

رابطه را نشان نمی‌دهند؛ (چرایی دقیق این موضوع نیاز به پژوهش و تحقیق جداگانه دارد). اما در تحلیل اولیه به نظر می‌رسد که مشارکت‌های مذهبی در بعد نگرشی با باورهای دینی مبتنی بر وجوب صله ارحام و ارتباط و شناخت از وضعیت اقوام و خویشان و ... ارتباط مستقیم دارد ضمن اینکه خیلی از فعالیت‌های خیریه‌ای هم در محیط‌های مذهبی و با تشویق باورهای دینی صورت می‌گیرد و همچنین در خیلی از مجالس و مشارکت‌های دینی و شبکه‌های درون گروهی، فعالیت‌های خیریه‌ای نیز صورت گرفته و تشویق می‌گردد و شاید آموزه‌های دینی ناشی از مشارکت‌های مذهبی نیز باعث همبستگی معنادار شبکه‌های درون گروهی با متغیر همبستگی و یکپارچگی اجتماعی که یکی از شاخص‌های سرمایه اجتماعی است گردد.

راهکارها و پیشنهادها

داده‌های این مقاله بیانگر آن است که به طور کلی میزان سرمایه اجتماعی در سطح شهر تهران از وضعیت مطلوبی برخوردار نیست و یکی از عناصر اساسی آن‌ها که شبکه تعاملی می‌باشد رضایت بخش نیست. به نظر می‌رسد راه‌های متعددی برای ارتقاء سطح سرمایه اجتماعی و برقراری شبکه تعاملی اجتماعی وجود دارد. هر کدام از نهادها، مؤسسات، انجمن‌ها و ... می‌توانند به طریقی در این مهم تأثیرگذار باشند. شهرداری تهران نیز با توجه به پتانسیل‌ها و امکاناتی که در اختیار دارد می‌تواند نقش مهمی در این زمینه ایفاء کند. با تحقق این هدف مدیریت و سیاست‌گذاری این کلانشهر تا حدودی سهل‌تر خواهد بود. شهرداری از طریق فضاهای عمومی می‌تواند به عنوان اصلی‌ترین بازیگر در این عرصه باشد. در فضاهای عمومی به جای اتومبیل انسان‌ها تردد و تعامل دارند. رفتارهای شهروندان در آن‌ها آزاد است. امکان بحث و مناظره و برگزاری تجمعات و سخنرانی‌ها، جشن‌ها و مراسمی وجود دارد که در نهایت به ایجاد همبستگی، اعتماد و علائق مشترک در بین شهروندان منجر می‌شود. از عمده‌ترین مکان‌هایی که پتانسیل فضاهای عمومی و شکل‌گیری حوزه عمومی و در نهایت شکل‌گیری شبکه‌های اجتماعی را در بر دارد می‌توان به مراکز فرهنگی هنری وابسته به شهرداری نظیر فرهنگسراها، خانه‌های فرهنگ، خانه‌های مشق، سرای محله و خانه‌های سلامت اشاره کرد. علاوه بر این شورایی‌ها و شورای شهر نیز که از منتخبان مردم هستند با این مراکز در ارتباطند که خود یک نقطه قوت خوبی محسوب می‌شود. داده‌های این پژوهش و پیوست‌های اجتماعی (زمان زاده، ۱۳۸۹؛ عسگری، ۱۳۸۹؛ قلی پور، ۱۳۸۹) نشان می‌دهند که گروه‌های اجتماعی به طور یکسان از این مراکز بهره نمی‌برند مثلاً خانم‌ها بیشترین

استفاده‌کنندگان از این مراکز می‌باشند. اگر این پدیده برطرف شود این مراکز می‌توانند میزان و شدت روابط اجتماعی رودررو و افقی را افزایش دهند و باعث زیاد شدن شبکه‌های اجتماعی شوند.

مورد بعدی فضاهای سبز و بوستان‌ها هستند. در این مکان‌ها علاوه بر اقشار و رده‌های مختلف سنی، بازنشستگان و سالمندان نیز وقت زیادی را در این مکان‌ها سپری می‌کنند. بنابراین این امر نیز به شکل شبکه‌های اجتماعی کمک می‌کند. لازم به ذکر است که برای تحقق این امر چیدمان نیمکت‌ها باید صندلی‌ها را به صورت رو در رو و گفتگویی طراحی کرد.

مورد بعدی کانون‌های داوطلبانه مردمی است که به امور محله و کارهای زندگی روزمره می‌پردازند. (بیش از ۴۰۰ کانون توسط شهرداری ساماندهی شده‌اند) این کانون‌ها نیز می‌توانند به عنوان نیروی عظیمی در زمینه شکل‌گیری شبکه‌های اجتماعی عمل نمایند.

و در نهایت می‌توان به برنامه‌های فرهنگی شهرداری اشاره کرد، برنامه‌هایی که همه ساله توسط معاونت‌های اجتماعی و فرهنگی تهران و سازمان فرهنگی هنری تحت عناوینی نظیر جشن‌ها، سمینارها، نشست‌ها، همایش‌ها، برنامه‌های مناسبتی و... برگزار می‌شوند را می‌توان در جهت شکل‌گیری شبکه روابط اجتماعی تقویت کرد.

منابع

- بیگی، حسن (۱۳۶۶)، طهران قدیم، تهران: ققنوس.
- تانکیس، فرن (۱۳۸۸) فضا، شهر و نظریه اجتماعی، ترجمه حمیدرضا پارسی و آرزو افلاطونی، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- حبیبی، محسن (۱۳۸۷)، از شار تا شهر، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- زمان زاده، سهراب (۱۳۸۹)، پیوست اجتماعی سرای محله زمزم، شهرداری منطقه ۱۷ تهران.
- شهری، جعفر (۱۳۵۷)، تهران قدیم، ایران قدیم، تهران: امیر کبیر.
- عسگری، نقی (۱۳۸۹)، پیوست اجتماعی سرای محله آذری، شهرداری منطقه ۱۷ تهران.
- فیروزآبادی، سید احمد (۱۳۸۷) شبکه روابط اجتماعی در شهر تهران، پژوهش مدیریت شهری، شماره اول، زمستان ۱۳۸۷.
- قلی پور، سیاوش (۱۳۸۹)، پیوست اجتماعی سرای محله یافت آباد، شهرداری منطقه ۱۷ تهران.
- کلمن، جیمز (۱۳۸۴) نقش سرمایه اجتماعی در ایجاد سرمایه انسانی، چاپ شده در تاج بخش، کیان، سرمایه اجتماعی، اعتماد، دموکراسی و توسعه، مترجمین: خاکباز، و پویان، ح، تهران: شیرازه.
- کریمان، حسین (۱۳۶۸)، تهران در گذشته و حال، تهران: دانشگاه تهران.
- کلمن، جیمز (۱۳۷۷) بنیادهای نظریه اجتماعی، مترجم: صبوری، منوچهر، تهران: نی.
- نادری، سید مجید، حمید فروزان گهر و منصور یافت یگانه (۱۳۸۷) سنجش چارچوب ارزیابی سرمایه اجتماعی در ساختار شهری با تاکید بر نقش فضاهای عمومی، پژوهش مدیریت شهری، شماره اول، زمستان ۱۳۸۷.
- نجمی، ناصر (۱۳۶۲)، دارالخلافة تهران، تهران: هنگام.
- Hanifan, Lyda J. 1916. "The Rural School Community Center" *Annals of the American Academy of Political and Social Science* 67: 130-138.
- Offe, Claus and Fuchs, Susanne (2002). *A decline of Social Capital? The German Case*, Published in
- Palen, J.J (2002). *The Urban World*, New York: McGraw press.
- Paxton, P (1999). Is social capital declining in the United States? A multiple indicator assessment, *American Journal of Sociology*, Vol. 105. Pp. 88-127.
- Portes, A & Sensenbrenner, Julia. (1993). "Embeddedness and Immigration: Notes on Social Determinant's of Social Action", *American Journal of Sociology*, volume.98, number6, pp. 1320-50.
- Putnam, R. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*, Simon and Schuster, New York.
- Putnam, Robert D, (2002). *Democracy in Flux: The Evolution of Social Capital in Contemporary Society*, New York: Oxford University Press.

عناوین انتشارات مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران از سال ۱۳۸۷ تاکنون: کتب:

- ۱- طراحی تفرجگاهی در نواحی رودکناری در محیط کلانشهرها
- ۲- مدیریت زیست محیطی فضای سبز شهری
- ۳- شهرها در فرآیند جهانی شدن (گزارش سکونتگاه‌های انسانی)
- ۴- مجموعه مقالات سمینار چالش‌ها و راهبردهای زیست محیطی کلانشهر تهران
- ۵- راهنمای توانمندسازی شهروندان و محلات شهر برای ارتقای سلامت
- ۶- آلودگی هوا (راهبردهای ملی، قوانین و مقررات)
- ۷- آلودگی هوا و صدا در حقوق ایران
- ۸- مدیریت بحران (اصول و راهنمای عملی دولت‌های محلی)
- ۹- برنامه‌ریزی شهری سالم
- ۱۰- فن‌آوری راهبردی مدیریت دانش
- ۱۱- امکان‌سنجی انتخاب مستقیم شهرداران توسط مردم در ایران
- ۱۲- مبانی پایداری کلانشهرها با تاکید بر کلانشهر تهران

گزارش‌های دانش شهر:

- ۱- جهانشهرها و گروه اقتصادی G20
- ۲- سیاه چاله‌ها و پیوندهای سست در شبکه شهرهای جهانی
- ۳- مروری بر برنامه‌ریزی فرهنگی در شهرداری‌های استان اونتاریو، کانادا
- ۴- جایگاه مشارکت شهروندان در اسناد بالادستی
- ۵- تحلیلی بر موضوع انتقال پایتخت سیاسی کشور
- ۶- وضعیت شهروندی
- ۷- دیپلماسی شهری در فرآیند جهانی شدن
- ۸- جایگاه مسئولیت پاسخگویی در شهرداری
- ۹- بررسی کاهش آلودگی هوای شهر تهران با جایگزینی سوخت CNG
- ۱۰- اثرات اجرای قانون هدفمند کردن یارانه‌ها در استان تهران
- ۱۱- حکمرانی خوب شهری
- ۱۲- جایگاه فضاهای زیرزمینی در طرح‌های شهری
- ۱۳- مشارکت، تصور از مشارکت و حمایت شهروندان
- ۱۴- بررسی اجمالی تولید ناخالص داخلی ایران با توجه به سهم استان‌ها
- ۱۵- بررسی وضعیت رود دره فرحزاد
- ۱۶- معلولیت و شهروندی
- ۱۷- بحران سفید (برف) و مدیریت آن در کلانشهرها
- ۱۸- دیپلماسی شهری (ابزاری برای توسعه ملی در عصر فضای جریبان‌ها)
- ۱۹- مدیریت منظر شهری محلات با رویکرد پایداری
- ۲۰- مطالعه وضعیت ازدواج در مناطق ۲۲ گانه شهر تهران
- ۲۱- مطالعه وضعیت طلاق در شهر تهران
- ۲۲- بحران مالی جهانی و تأثیرات آن بر سطح ملی و منطقه‌ای (با تاکید بر شهر تهران)
- ۲۳- بررسی ضوابط بلندمرتبه‌سازی در شهر تهران
- ۲۴- شهروندی و سالمندی
- ۲۵- کشاورزی شهری
- ۲۶- کلانشهرها و چالش‌های حمل و نقل
- ۲۷- کودکان و شهروندی
- ۲۸- شهروندی فعال و نظارت شهروندی
- ۲۹- مطالعه وضعیت اقتصادی و اجتماعی زنان سرپرست خانوار
- ۳۰- جایگزینی مینی‌بوس‌های فرسوده شهر تهران، چالش‌ها و راهکارها
- ۳۱- لیزینگ زمین و مسکن

- ۳۲- نقش سازمان‌های بین‌المللی در جایگاه جدید جهانی کلانشهرها با تاکید بر مجمع شهرداران کلانشهرها
- ۳۳- مسئله‌یابی در حوزه مدیریت شهری
- ۳۴- بررسی جایگاه شهر استانبول در شبکه شهرهای جهانی (آموزه‌هایی برای تهران)
- ۳۵- شهروندی در دوران پساملی
- ۳۶- رویکردهای جدید در طراحی پارک‌ها و فضاهای سبز شهری (پارک‌های موضوع محور)
- ۳۷- مفاهیم پدافند غیرعامل در مدیریت شهری با تمرکز بر شهر تهران
- ۳۸- رویکردهای جدید در برنامه‌ریزی و مدیریت شهری: برنامه‌ریزی شهری سالم
- ۳۹- عوارض سبز؛ ابزاری جهت کنترل آلودگی هوا در شهرها و ایجاد درآمد‌های پایدار برای شهرداری‌ها

گزارش‌های مدیریتی:

- ۱- ارزیابی درآمدها و هزینه‌های اجرای قانون هدفمند کردن یارانه‌ها
- ۲- بررسی چالش‌ها و راهبردهای رشد اقتصادی در ایران (با تمرکز بر استان تهران)
- ۳- بررسی چالش‌ها و راهبردهای دستیابی به اشتغال کامل (با تمرکز بر استان تهران)
- ۴- بررسی لایحه بودجه سال ۱۳۹۰ کشور و مقایسه آن با احکام برنامه پنجم و بودجه سال ۱۳۸۹
- ۵- گزارش شاخص بهروزی در سال ۲۰۱۰ و جایگاه ایران در آن
- ۶- گزارش عملکرد شهرداری تهران (از سال ۸۴ لغایت ۸۹)
- ۷- بررسی مسائل و مشکلات شهر تهران (از دیدگاه شوراییاران)
- ۸- بررسی چالش‌ها و راهبردهای کاهش تورم در ایران (با تاکید بر استان تهران)
- ۹- معرفی مراکز و سازمان‌های علمی و پژوهشی بین‌المللی و داخلی فعال در حوزه مدیریت شهری
- ۱۰- مبانی بودجه‌ریزی مبتنی بر عملکرد
- ۱۱- گزارش عملکرد سال ۸۹ مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران
- ۱۲- شناسایی وضعیت و ابعاد هویت اجتماعی شهروندان تهرانی و راهکارهای ارتقاء آن
- ۱۳- ضرورت‌ها و الزامات مدیریت یکپارچه در کلانشهر تهران (جدایی شهرستان‌های ری و شمیرانات از کلانشهر تهران؛ تهدید یا فرصت)
- ۱۴- بررسی ضوابط احداث، نگهداری و مدیریت سرویس‌های بهداشتی عمومی
- ۱۵- جهاد اقتصادی و نقش شهرداری در تحقق آن (با تاکید بر ضرورت‌ها و الزامات)
- ۱۶- ساماندهی مشارکت شهروندان در اداره امور شهر با رویکرد محله‌محوری
- ۱۷- جایگاه فرم‌های ارگانیک در طراحی المان‌های شهری
- ۱۸- امکان‌سنجی تحقق اجرای فضای سبز عمودی در شهر تهران
- ۱۹- طرح داوطلب واکنش اضطراری محله (دوام)
- ۲۰- ارزیابی عملکرد خانه‌های اسباب‌بازی مستقر در سرای محلات در شهر تهران
- ۲۱- شهر آموزش‌دهنده، ضرورت‌ها و راهکارها
- ۲۲- نظرسنجی و نیازسنجی از کارکنان شهرداری تهران درخصوص عملکرد شهرداری
- ۲۳- مطالعه تطبیقی پیرامون وظایف و ماموریت‌های شهرداری‌ها و انتخاب شهرداران در شهرهای مختلف جهان
- ۲۴- معرفی نمونه‌های موفق برنامه‌ریزی حمل و نقل شهری و مقایسه آنها با شهر تهران
- ۲۵- بررسی نظام مداخله بهینه برای بهسازی و نوسازی پهنه‌های فرسوده شهر تهران
- ۲۶- شناسایی و ارزیابی خرابی‌های پل‌های بتنی شهر تهران (مطالعه موردی: پل شهید صنیع‌خانی)
- ۲۷- بررسی مهم‌ترین چالش‌ها، فرصت‌ها و پیامدهای الکترونیکی شدن شهر تهران با استفاده از مدل SWOT
- ۲۸- بررسی مقایسه‌ای میزان آمادگی الکترونیکی ایران و کشورهای جهان با نگاهی ویژه به شهر تهران
- ۲۹- وضعیت محیط زیست شهر تهران (SoE) (۸۶-۱۳۷۷)
- ۳۰- بررسی مسائل و مشکلات موجود در مرزهای مناطق و نواحی از دیدگاه شهروندان (مطالعه موردی: مرزهای مناطق و نواحی ۱۰ و ۱۷ شهرداری تهران)